

Gospodarka "we" a wybrane systemy i kierunki polityki gospodarczej państwa

Stępnicka, Nina

Veröffentlichungsversion / Published Version

Zeitschriftenartikel / journal article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Stępnicka, N. (2017). Gospodarka "we" a wybrane systemy i kierunki polityki gospodarczej państwa. *Studia z Polityki Publicznej / Public Policy Studies*, 4(1), 87-102. <https://doi.org/10.33119/KSzPP.2017.1.5>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer CC BY Lizenz (Namensnennung) zur Verfügung gestellt. Nähere Auskünfte zu den CC-Lizenzen finden Sie hier:

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.de>

Terms of use:

This document is made available under a CC BY Licence (Attribution). For more Information see:

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Gospodarka „we” a wybrane systemy i kierunki polityki gospodarczej państwa¹

Streszczenie

Me-economy i *we-economy* to modele (kierunki, nurty) w rozwoju gospodarki globalnej. Model *me-economy* w centrum zainteresowania stawia konsumenta (użytkownika, klienta, prosumenta etc.), jak również wskazuje na istotną rolę kastomizacji w zaspokajaniu jego potrzeb. W odróżnieniu od *me-economy*, gospodarka oparta na zasadach „we” to tzw. gospodarka wzajemności, współtworzenia produktu i/lub usługi przez użytkowników, wsparta udziałem relacji sąsiedzkich i współpracy, zasad wikinonii oraz prosumpcji. Wspomniany kierunek łączy cechy różnych systemów gospodarczych i nurtów polityki gospodarczej, tj. gospodarki rynkowej z gospodarką tradycyjną i systemem gospodarczym centralnie kierowanym, jak również nurtu leseferystycznego z liberalizmem. Z uwagi na ograniczoną rolę państwa w funkcjonowaniu tego kierunku, a także brak odpowiednich regulacji prawnych i narzędzi ekonomicznych, które determinowałyby rozwój gospodarki „we”, coraz częściej postrzegana jest ona jako źródło zagrożenia bezpieczeństwa gospodarczego i społecznego, aniżeli kierunek rozwoju, pobudzający aktywność różnych podmiotów.

Słowa kluczowe: gospodarka „we”, gospodarka „me”, państwo, bezpieczeństwo gospodarcze, liberalizm

We-economy versus chosen systems and trends in the world's economic policy

Abstract

Me-economy and *we-economy* are models (trends, streams) in the global economy development. In the *me-economy* model the core of interest is a consumer (user, client, prosumer, etc.) and the customisation in meeting customers' needs. Contrary to *me-economy*,

¹ Por. N. Stępnicka, *System gospodarczy we-economy i znaczenie państwa w tym systemie*, praca w maszynopisie, oddana do druku w „Studiach Ekonomicznych Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, Katowice 2017.

we-economy stands for reciprocity economy, co-production of products and/or services by the users and clients, supported by neighbourly relations and co-operation, the principles of wikinomics and prosumption. The above-mentioned trend combines the features of different systems and economic streams, i.e. the market economy with the traditional economy and the centrally controlled economic system, as well as the laissez-faire approach with libertarianism and liberalism. Due to the limited role of the state in functioning of this trend and the lack of suitable legal regulations and economic tools which would determine the development of *we-economy*, it is often perceived as a threat to social and economic security, and not as a direction of development stimulating the activities of various entities.

Keywords: *we-economy*, *me-economy*, state, economic security, liberalism

*We-economy*² (tzw. gospodarka „we”, gospodarka „my”, gospodarka oparta na „we”) można utożsamiać z zespołem specyficznych cech, założeń i reguł charakterystycznych dla interakcji, działalności lub aktywności podejmowanych przez ludzi, jak również przedsiębiorstwa, funkcjonujących w warunkach współczesnej gospodarki, w której wykorzystanie nowoczesnych technologii internetowych stało się immanentnym elementem rzeczywistości. Jak podaje L. Bernardi, „współczesna gospodarka globalna charakteryzuje się dynamicznym wzrostem liczby różnych firm i przedsiębiorstw, które wykorzystując nowe modele biznesu i e-biznesu do tworzenia wartości ekonomicznych oraz podejmowania prób rozwiązania problemów o charakterze gospodarczym i społecznym, przyczyniają się do kreowania nowego rodzaju gospodarki, zwanej gospodarką vel systemem *we-economy*. W świetle założeń opisywanego systemu gospodarkę tę tworzą nie jednostki, ale społeczności oraz grupy określane jako »we«, czyli w dosłownym tłumaczeniu na język polski: »my«”³.

Omawiana kategoria ekonomiczna nie doczekała się jeszcze precyzyjnej i jednoznacznej definicji, zaś autorzy analizujący tematykę *we-economy* odnoszą to pojęcie głównie do różnych modeli i działalności wpisujących się w obszar gospodarki cyfrowej. Tak też *we-economy* uchodzi często za synonim takich pojęć i terminów, jak chociażby: gospodarka P2P lub gospodarka *peer-to-peer* (ang. *P2P economy*, *peer-to-peer economy*), gospodarka współpracy (*collaborative economy*) i gospodarka współdzielona (*sharing economy*), niemniej trudno uznać tę tożsamość analizowanych pojęć za obowiązującą i rzetelną.

² Zwany także: „weconomy”, „WEconomy”, „weeconomy”, „weECONOMY”, „weeCONOMY”.

³ L. Bernardi, *The Me! Economy™: Digital Transformation: From B-to-C to B-to-ME!*™, <http://www.linda.bernardi.com/2016/05/21/the-me-economy/>, dostęp: 17.01.2017. Por.: N. Stępnicka, *System...*, op.cit.

Wbrew powszechnym opiniom, *we-conomy* nie jest przykładem nowego systemu gospodarczego czy przełomu w gospodarce globalnej, ale uchodzi za przykład kierunku, nurtu, trendu, a nawet modelu, jakie upowszechniły się w gospodarce cyfrowej na świecie w drugiej dekadzie XXI w. Powstanie *we-conomy* zdeterminowały takie czynniki, jak m.in: rozwój Internetu Przyszłości⁴, zmiana paradygmatu w zakresie posiadania i własności (wyrażająca się tzw. „transformacją posiadania”, czyli rezygnacją z zakupu „na własność” na rzecz pożyczania i dostępu do różnych dóbr), kryzys finansowy z 2008 r. oraz kampanie i działania na rzecz ekologii i ochrony środowiska.

Gospodarka „we” to także specyficzny przykład modelu, w którym rola i działalność państwa ograniczona została niemalże do minimum. Przyglądając się jej dokładniej, można pokusić się o postawienie tezy, że wybranym rodzajom aktywności, typowym dla gospodarki „we”, państwo rozumiane jako zespół mechanizmów oraz instytucji w ogóle nie towarzyszy. Wobec tak postawionego twierdzenia celem pracy jest próba zdefiniowania, czym w rzeczywistości jest oraz jakie są główne założenia *we-conomy* oraz ukazanie roli państwa i jego znaczenia dla funkcjonowania, a także rozwoju analizowanego kierunku.

Od gospodarki opartej na zasadach *me-conomy* do gospodarki *we-conomy* – próba charakterystyki

We-conomy nie powstała *ad hoc*, ale można utożsamiać ją z kolejnym etapem w rozwoju gospodarki globalnej (tzw. reorientacją gospodarki globalnej), poprzedzonym przez funkcjonowanie tzw. *me-conomy* (zwanej także *ME economy*, *me-economy* lub *I-economy*, które w dosłownym tłumaczeniu oznaczają gospodarkę typu „I”, gospodarkę „ja”, gospodarkę „me”)⁵. Biorąc pod uwagę stopień otwartości, jak również rodzaje interakcji zachodzących w analizowanych rodzajach gospodarki, można je porównać m.in. do etapów, jakie towarzyszyły tzw. „uspołecznieniu Internetu”, noszących w literaturze miano Web 2.0 i Web 3.0 oraz pojawiającym się trendom i kierunkom, definiowanym jako wikinomia czy prosumpcja.

⁴ Internet Przyszłości to „sieć pakietowa realizująca usługi telekomunikacyjne i wykorzystująca szerokopasmowe techniki transportowe z gwarancją jakości usług, w której funkcje usługowe są niezależne od wykorzystywanych technik transportowych”, S. Dyrda, L. Wiśłowski, J. Zawila-Niedźwiecki, *Teleinformatyczne technologie przyszłości w zarządzaniu*, w: *Metody badania i modele rozwoju organizacji*, red. A. Stabryła i in., Mfiles.pl, Kraków Wieliczka 2012, s. 94.

⁵ Por. M. Albers, *Meconomy: How to Reinvent Ourselves for the Future of Work*, Neopubli GmbH, Berlin 2011.

Jak pisze N. Djukanovic, *me-conomy* uchodzi za ewolucję gospodarki⁶, na którą, ze strony użytkowników, składają się tzw. „świat poszczególnych osób” (*individual's worlds*), będących doświadczonymi ekspertami, zaś ze strony firm i przedsiębiorstw: orientacja na indywidualnego klienta, personalizacja towarów i usług, związana m.in. z próbą zaspokojenia potrzeb klienta, wywołania jego zachwyty, ale także przewidywania pożądaných przez niego towarów i usług, nim on sam będzie świadom swoich preferencji⁷.

Pojęcie „*me-conomy*” dotyczy zatem tzw. wieku konsumentów (ang. *the Age of the Customer*), w którym najważniejszą rolę odgrywa tzw. kastomizacja (*customization*), czyli dostosowanie produktów i usług do potrzeb klientów, którzy – wszak będąc klientami wymagającymi i oczekującymi najwyższej jakości – są w stanie sami je sobie zaprojektować i współtworzyć⁸. W gospodarce „*me*” relacje handlowe B2C (*business-to-consumer*) przybierają postać relacji B2ME (ang. *business-to-me*), zaś opisywaną aktywność wzmagają nowoczesne technologie i zaawansowane narzędzia internetowe, które sprawiają jednocześnie, że konsumenci, prosumenci, użytkownicy w gospodarce *we-conomy* zyskują dominującą rolę.

W podobny sposób gospodarkę „*me*” postrzegają m.in. S. Forbes i E. Ames, dla których gospodarka oparta na zasadach „*me*” jest „gospodarką użytkowników”, realizującą założenia i preferencje odbiorców, konsumentów i prosumentów, którzy sami projektują własne przedmioty, „począwszy od tramppek, koszulek itp., na meblach, zabawkach, kartach kredytowych, a także obiektach trójwymiarowych kończąc”⁹. Oznacza to zatem, że w gospodarce „*me*” każdy klient ma swój własny rynek, zaś przedsiębiorstwa działają, realizując tzw. model broadcast, oferując stronie popytowej rynku produkty i usługi o charakterze spersonalizowanym¹⁰. Tym samym nurt *me-conomy* opiera się na założeniu, że każdy klient zasługuje dokładnie na to, czego pragnie, po takiej cenie, jaką jest gotów zapłacić, zaś firmy, odpowiadając na zapotrzebowanie klienta, muszą je realizować w taki sposób, by w pełni zaspokoić jego potrzeby, a zarazem, by przynosiło im to korzyści finansowe¹¹.

⁶ N. Djukanovic, *Me-conomy as an Evolution of Economy*, <http://domain.me/me-conomy-our-own-small-world-or-a-new-economy/>, dostęp: 18.01.2017.

⁷ L. Bernardi, op.cit.

⁸ N. Djukanovic, *Me-conomy: Our Own Small World or a New Economy*, <http://domain.me/me-conomy-our-own-small-world-or-a-new-economy/>, dostęp: 18.01.2017.

⁹ S. Forbes, E. Ames, *Freedom Manifesto: Why Free Markets Are Moral and Big Government Isn't*, Crown Business, New York 2012, s. 50.

¹⁰ P. Hesseldahl, I.B. Nielsen, M. Abrahamsen, M.B. Jensen, I.H. Hansen, *Your Business in the We-Economy*, The Think Thank DEA, Service Cluster Denmark, Danish Design Centre, Ballerup 2015, s. 8; por. N. Stępnicka, *System...*, op.cit.

¹¹ S. Forbes, E. Ames, op.cit., s. 50.

Założenia *me-conomy* można porównać do stwierdzenia A. Smitha, wedle którego „indywidualna ambicja służy wspólnemu dobru, zaś każdy członek grupy (społeczeństwa) powinien robić to, co leży w jego własnym interesie”¹². Dla K.Ch. McDonald *me-conomy* uchodzi za pewną formę innowacji i stanowi kolejny z etapów przejścia z *e-conomy*¹³, czyli gospodarki cyfrowej „jako takiej”, pojmowanej w sposób holistyczny, do etapu, w którym znaczenie jednostki jest bardzo mocno akcentowane. Z kolei L. Bernardi postrzega *me-conomy* jako nowy nurt, w którym wymagania i pragnienia każdego klienta i użytkownika zostają spełnione, zaś preferencje oraz zapotrzebowanie klientów na różne towary i usługi zaspokojone, nim jeszcze pojawi się pragnienie ich posiadania. Zdaniem autorki, „aktywność *me-conomy* polega zatem na zastosowaniu sztucznej inteligencji, architektury kognitywnej, prognoz i analiz w czasie rzeczywistym i przyszłym, integracji danych czy bezpośredniego mobilnego dostępu do konsumentów. Istotną rolę w rozwoju i upowszechnieniu *me-conomy* odgrywają *social media*, w tym portale społecznościowe: LinkedIn, Twitter, Facebook i Instagram, gromadzące dużą ilość informacji, które mogą być wykorzystywane w ukierunkowanym marketingu cyfrowym”¹⁴.

W odróżnieniu od gospodarki opartej na „me”, *we-conomy* to gospodarka wzajemności, relacji sąsiedzkich i współpracy, opartych na zasadach wikinonii, jak również jeszcze większego zaangażowania we współtworzenie produktów i usług. Analizowany kierunek w gospodarce koncentruje się na zagadnieniach współpracy, podziału, koordynacji, interakcji, wspólnego doświadczania i przeżywania, wspólnej konsumpcji, zaufania i kreatywności. Funkcjonowanie gospodarki „we” z jednej strony związane jest z powrotem do idei małych społeczności lokalnych, spółdzielczości, ulic społecznościowych oraz innych form aktywności opartych „na wspólnotcie”, zaś z drugiej, przeobrażeniami w podejściu do własności, zakupów, produkcji oraz konsumpcji. Przejście to wyraża się także zmianą w sposobie myślenia ludzi, życia oraz tworzenia i zmianą paradygmatu z „Do It Yourself” (Zrób to sam) na tzw. „Do It Together” (Zróbmy to razem)¹⁵.

Gospodarka „we” to gospodarka oparta na regułach sąsiedzkiej wymiany bez udziału bądź z udziałem tzw. operatorów – pośredników (np. internetowych platform

¹² S. Shahabi, *From MEconomy to WEconomy – Sharing Prosperity Is the New Form of Capitalism*, <https://shahria.rshahabi.com/2016/09/26/from-meconomy-to-weconomy-sharing-prosperity-is-the-new-norm/>, dostęp: 18.01.2017.

¹³ K.Ch. McDonald, *!Nnovation: How Innovators Think, Act and Change Our World*, Kogan Page, London 2013, s. 5.

¹⁴ L. Bernardi, op.cit., N. Stępnicka, *System...*, op.cit.

¹⁵ M.E., Porter, *Disrupting the Status Quo: From Economic Growth to Social Progress*, Skoll World Forum on Social Entrepreneurship, Skoll Foundation, Oxford 2013; N. Stępnicka, *System...*, op.cit.

pośredniczących lub pośredników zinstytucjonalizowanych), zakupach grupowych w ramach społeczności, „wspólnym handlu” i tworzeniu wartości.

Przejście od gospodarki „me” do gospodarki „we” uwarunkowane było następującymi czynnikami:

- „wzrastającą rolę kobiet w społeczeństwie, zaś w szczególności osiąganą przez nie niezależności finansowej, jak również wykonywanych zawodów, które niegdyś zarezerwowane były przede wszystkim dla mężczyzn,
- kryzysem finansowym z 2008 r. i związaną z nim transformacją w zakresie podejścia do własności dóbr i korzystania z usług,
- zmianą sposobu dystrybucji różnych dóbr i usług,
- zmianą pokoleniową oraz dążeniem do uzyskania równowagi między pracą zawodową a życiem rodzinnym”¹⁶.

Przejście z gospodarki opartej na regułach „me” do gospodarki zwanej *we-economy* miało charakter etapowy i wiązało się z koniecznością zmian o charakterze światopoglądowym, w tym także zmianą podejścia do klientów oraz akceptacji ich aktywności i zaangażowania w tworzenie produktów i usług. Na wspomnianą etapowość zwracają uwagę m.in. P. Hesseldahl, I.B. Nielsen, M. Abrahamsen, M.B. Jensen i I.H. Hansen, według których przejście z gospodarki „me” do gospodarki „we” poprzedzały następujące wydarzenia i okoliczności:

- zastosowanie produkcji o charakterze masowym i wykorzystanie kanałów pośredniczących (pośredników, hurtowników, dystrybutorów) w dystrybucji i sprzedaży towarów oraz usług,
- nawiązywanie przez firmy interakcji czy trwalszych relacji z użytkownikami m.in. za pośrednictwem kanałów i stron internetowych,
- tworzenie przez firmy własnych stron internetowych bądź wykorzystanie outsourcingu (głównie platform zewnętrznych) celem dystrybucji i sprzedaży internetowej,
- wykorzystywanie zamówień *in-house* (tzn. bez organizowania przetargów) różnych produktów i/lub usług od innych partnerów,
- umożliwienie użytkownikom, konsumentom, odbiorcom oraz partnerom współtworzenie produktów i usług (tzw. prosumpcja)¹⁷.

We-economy tworzy siedem trendów:

- *collaborative economy* (gospodarka wspólna), będąca modelem ekonomicznym opartym na dzieleniu, wymianie, zamianie, handlu bądź wypożyczeniu dóbr i/lub usług,

¹⁶ J. Garner, *From Me to We: Why Commercial Collaboration Will Future-Proof Business, Leaders and Personal Success*, John Wiley and Sons Australia, Milton, Qld 2015; N. Stępnicka, *System...*, op.cit.

¹⁷ P. Hesseldahl, I.B. Nielsen, M. Abrahamsen, M.B. Jensen, I.H. Hansen, op.cit., s. 25; N. Stępnicka, *System...*, op.cit.

- *circural economy* (gospodarka okrężna), stanowiąca model ekonomiczny oparty na ciągłym i ponownym wykorzystywaniu tych samych surowców,
- *bio-based economy* (gospodarka ekologiczna), pozwalająca na dostarczanie substytutów rzadkich dóbr naturalnych,
- *functional economy* (gospodarka funkcjonalna), będąca modelem zakładającym przejście z gospodarki produkcyjnej w kierunku gospodarki opartej na usługach,
- *sharing economy* (gospodarka dzielenia), opierająca się na współdzieleniu własności tego samego dobra między dwóch lub więcej jego właścicieli,
- *self-production economy* (gospodarka własnej produkcji), umożliwiająca samodzielne wytworzenie określonych produktów, zamiast ich zakupu lub wypożyczenia;
- *Internet of Things* (Internet Rzeczy, in. Internet Przedmiotów), tj. sieć obiektów fizycznych lub rzeczy wbudowanych w elektronikę, oprogramowanie, czujniki itp. pozwalające na osiągnięcie wyższej wartości poprzez wymianę danych z producentem, operatorem i /lub innymi podłączonymi urządzeniami¹⁸.

Gospodarka „we” wykorzystuje istotną rolę Internetu i mediów cyfrowych w kształtowaniu postaw konsumentów i użytkowników, rezygnując z konsumpcji ostentacyjnej na rzecz konsumpcji zrównoważonej oraz zastępuje pojęcie „własności rzeczy” „współwłasności” i/lub „dostępu”. *We-conomy* w centrum zainteresowania stawia konsumentów twórczych, klientów współtworzących dobra i usługi oraz prosumentów, mających wpływ na wartość dóbr i usług.

Wybrane systemy gospodarcze i nurty polityki ekonomicznej versus *we-conomy*

Zgodnie z definicją zaproponowaną przez J. Wilkina i M. Bednarskiego, przez system gospodarczy rozumie się „część ładu instytucjonalnego państwa i prawa gospodarczego, określającą podmioty gospodarujące, ich organizację i zakres swobody, stosunki własnościowe i stosunki pracy, podział dochodu i mechanizmy koordynacji. To także zbiór powiązanych ze sobą instytucji formalnych i nieformalnych”¹⁹. Z kolei P.A. Samuelson i W.D. Nordhaus przez system gospodarczy pojmują „taki układ stosunków i organizacji, który kształtuje prawa i regulacje rządzące działalnością gospodarczą, determinuje prawa własności czynników produkcji, rozdziela uprawnienia do podejmowania decyzji w zakresie produkcji i konsumpcji, determinuje bodźce

¹⁸ *WEconomy Index!*, <http://weconomyindex.ruhosting.nl/>, dostęp: 18.01.2017.

¹⁹ *Ekonomia dla prawników – i nie tylko*, red. M. Bednarski, J. Wilkin, Lexis Nexis, Warszawa 2008, s. 25–26; por. N. Stępnicka, *System...*, op.cit.

motywujące różne podmioty gospodarcze, a w ostateczności rozstrzyga kwestie, co, jak i dla kogo ma być produkowane²⁰.

Wprawdzie gospodarka *we-conomy* spełnia założenia systemu gospodarczego, tzn. posiada zespół norm, zasad oraz instytucji głównie o charakterze nieformalnym, ale także formalnym, jakie regulują aktywność uczestników życia gospodarczego i mają związek z podejmowaniem decyzji ekonomicznych, w rzeczywistości systemem gospodarczym nie jest. *We-conomy*, definiowana często jako kierunek, nurt, trend, model itp., spełnia kryteria tzw. konwergencji gospodarczej²¹ oraz łączy cechy różnych systemów i nurtów gospodarczych, tj. gospodarki rynkowej (zwanej gospodarką kapitalistyczną) z gospodarką tradycyjną (gospodarką prymitywną) i systemem gospodarczym centralnie kierowanym (inaczej gospodarką nakazowo-rozdziałczą). Przyjmując za kryterium stosunek państwa i gospodarki do prawa, jak również zakres wolności, *we-conomy* można poczytać za hybrydę dwóch kierunków/szkół w ekonomii: leseferyzmu i liberalizmu²².

We-conomy to specyficzna forma „podsystemu” gospodarki rynkowej i z tego właśnie względu przyjmuje najwięcej cech typowych dla tego systemu gospodarczego. Podobnie jak w gospodarce rynkowej, podstawą egzystencji gospodarki *we-conomy* są sprawnie funkcjonujący rynek, wspierany aktywnością różnych instytucji o charakterze rynkowym i okołorynkowym, wolność osobista i swoboda podejmowania działalności. *We-conomy* to gospodarka, w której, podobnie jak w gospodarce rynkowej, występują cenowe i pozacenowe formy konkurencji, własność prywatna czynników produkcji oraz swobodny ich obrót, zaś podstawą wszelkiej aktywności jest własność prywatna i swoboda w podejmowaniu decyzji²³.

W odróżnieniu od gospodarki rynkowej, w gospodarce *we-conomy* najważniejszą rolę odgrywają nie posiadacze kapitału (tj. przedsiębiorcy), którzy organizują proces wymiany, ale konsumenci, odbiorcy dóbr i usług, współwłaściciele, współkorzystający i współdzielący dobra, prosumenci i inni uczestnicy rynku, tworzący jego stronę popytową. Jest to bowiem gospodarka współtwórców dóbr i usług, współposiadaczy własności, jak również społeczności użytkowników i konsumentów.

²⁰ M. Księżyk, *Ekonomia: podejście historyczne i prospektywne*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2012, s. 65; por. P.A. Samuelson, W.D. Nordhaus, *Economics*, New York 1989, s. 833–834.

²¹ Konwergencja gospodarcza to upodabnianie się poszczególnych rodzajów gospodarki i upowszechnianie gospodarki mieszanej, w której dominuje własność prywatna i rynkowa alokacja zasobów, ale występuje także własność publiczna i ingerencja państwa. Por. M. Smaga, T. Włudyka, *Instytucje gospodarki rynkowej*, Wolters Kluwer business, Warszawa 2012, s. 84.

²² Por. N. Stępnicka, *Wolność i państwo w gospodarce w świetle rozwoju myśli ekonomicznej*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2015, nr 210, s. 222.

²³ M. Smaga, T. Włudyka, *Instytucje gospodarki rynkowej*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2012, s. 81, por. N. Stępnicka, *System...*, op.cit.

W nawiązaniu do założeń gospodarki tradycyjnej i gospodarki nakazowo-rozdzielczej, *we-conomy* wykorzystuje m.in. ideę kolektywnego działania, zasadę wzajemności, dzielenie efektu, jak również tzw. nieprzypadkową współpracę. Gospodarka *we-conomy* nawiązuje także do spółdzielczości, wspólnego (dzielonego) handlu i spółdzielni pracy, będących przejawem tzw. drobnej wytwórczości. Istotna dla rozważań *we-conomy* jest także tzw. idea akcjonariatu pracowniczego Ch. Fourriera²⁴ czy tzw. wsie spółdzielcze R. Owena²⁵. *We-conomy* nosi także cechy tzw. podziemia gospodarczego, uchodzącego za alternatywne miejsca dystrybucji i wymiany różnych dóbr i usług, które funkcjonuje we wszystkich opisywanych systemach gospodarczych²⁶.

Gospodarka *we-conomy* opiera swoje funkcjonowanie na założeniach dwóch nurtów polityki gospodarczej (kierunkach, szkołach w ekonomii): leseferyzmu i liberalizmu. Pierwszy ze wskazanych nurtów odnosi się do nieograniczonej społeczno-ekonomicznej wolności jednostki, jak również wyraża się w możliwie najniższym stopniu ingerencji państwa w decyzje podmiotów ekonomicznych. Nurt ten zakłada, że gospodarka powinna „regulować się” w sposób samoistny, zaś najbardziej efektywnym regulatorem działalności gospodarczej jest instytucja rynku²⁷.

We-conomy, w myśl zasad leseferyzmu, jest gospodarką postulującą wolność jednostki (w szczególności wolność w zakresie ekonomicznym i społecznym), minimalizację władzy państwa oraz ograniczenie jego zakresu do roli tzw. „nocnego stróża”, strzegącego zasad wolności gospodarowania i prywatnej własności. Podobnie jak w leseferyzmie działanie człowieka odbywa się w warunkach wolności osobistej i poszanowania własności prywatnej²⁸.

Odwołując się do założeń liberalizmu, R.A. Tokarczyk podaje, że „znacznie łatwiej charakteryzować ogólnie liberalizm niż formułować jego oceny. Jako ideologia niemal nieustannie obecna w myśli politycznej od prawie trzech stuleci, wniósł on wyjątkowo duży wkład do kultury politycznej współczesnego świata. Przede wszystkim miał decydujący wpływ na przeobrażenia ustrojowe wielu państw świata. Ogromne zróżnicowanie wewnętrzne liberalizmu i zmienność jego losów w bardzo różnych sytuacjach historycznych domaga się zróżnicowania ocen. Liberalizm oddziałuje z dużym powodzeniem na świadomość polityczną ludzi. W jego funkcjach spleta się reprezentowanie interesów posiadających z dążeniem do uzyskiwania coraz szerszego

²⁴ Ch. Fourier, *Myśli*, w: *Utopia walcząca*, red. R. Brandwajn, Wiedza Powszechna, Warszawa 1962.

²⁵ R. Owen, *A New View of Society*, Free Press, London 1817.

²⁶ M. Smaga, T. Włudyka, op.cit., s. 82; N. Stępnicka, *System...*, op.cit.

²⁷ Por. N. Stępnicka, *Wolność...*, op.cit., s. 223.

²⁸ Ibidem, s. 223–224.

poparcia dla kapitalizmu ze strony gorzej sytuowanych grup ludzi, którym obiecuje stałą poprawę warunków bytowania”²⁹.

Wartościami uznawanymi w gospodarce „we” są przede wszystkim postulat „maksymalizacji wolności i praw obywatelskich”, wolny rynek oraz własność prywatna. Szczególną uwagę w funkcjonowaniu gospodarki *we-conomy* przywiązuje się także do idei społeczeństwa liberalnego, będącego siecią powiązań, interakcji i współzależności międzyludzkich, które, zarówno w odniesieniu do liberalizmu, jak również gospodarki opartej na zasadach „we”, tworzą aktywni obywatele i jednostki świadome³⁰.

Elementami łączącymi gospodarkę *we-conomy* z gospodarką rynkową, tradycyjną i centralnie kierowaną, jak również nurtami leseferystycznym i liberalnym, są przede wszystkim współpraca (rozumiana jako współdziałanie, związana z pojęciem wikinonii), współtworzenie produktów i usług (przybierające miano prosumpcji), kooperacja podmiotów, dzielenie oraz udostępnianie własności.

Szczególną rolę w *we-conomy* przypisuje się wspomnianym wyżej kierunkom i trendom gospodarki cyfrowej: prosumpcji i wikinonii. Leżą one bowiem u podstaw analizowanej działalności i bez nich gospodarka *we-conomy* nosiłaby cechy działalności gospodarczej typowej dla gospodarki rynkowej. Wikinomia i prosumpcja to bowiem takie kierunki i trendy w gospodarce, które w jej centrum pozycjonują klientów, użytkowników oraz odbiorców, czyniąc ich zarazem odpowiedzialnymi za proces produkcji, tworzenia oraz dystrybucji.

Pod pojęciem wikinonii rozumie się system wspólnego działania lub sztukę współpracy opartej na partnerstwie³¹. Dla B. Masculla³² wikinomia uchodzi za jedną z form kolektywnej współpracy ludzi zarówno w Internecie, jak również poza nim, celem rozwiązania problemu lub stworzenia jakiegoś produktu. Ten system działania użytkowników podejmujących aktywność, zwany także produkcją partnerską lub ekonomią o globalnej wymianie, zmierza do wytworzenia wspólnego dobra oraz wymiany wiedzy i doświadczenia między ludźmi³³.

Gospodarka *we-conomy* to gospodarka prosumentów, czyli konsumentów aktywnych, zaangażowanych, odważnych, świadomych siebie oraz swoich potrzeb,

²⁹ R.A. Tokarczyk, *Współczesne doktryny polityczne*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010, s. 98–99, za: N. Stępnicka, *Wolność...*, op.cit., s. 226.

³⁰ P. Beniuszys, *7 idei, 7 fundamentów liberalizmu*, <http://liberte.pl/7-idei-7fundamentow-liberalizmu/>, dostęp: 19.01.2017.

³¹ D. Tapscott, A.D. Williams, *Wikinomics: How Mass Collaboration Changes Everything*, Penguin, New York 2007, s. 19–20.

³² B. Mascull, *Business Vocabulary in Use. Intermediate*, Cambridge University Press, Cambridge 2010, s. 44.

³³ N. Stępnicka, P. Bąkowska, *Wikinomia i prosumpcja a rozwój kapitału ludzkiego w Internecie*, w: *Komunikowanie się w społeczeństwie wiedzy XXI wieku*, red. N. Majchrzak, A. Zduniak, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa, Poznań 2011, s. 261–262.

wymagających zindywidualizowanych produktów i informacji. Analizowani aktorzy *we-conomy* wpływają na cechy i sposób tworzenia produktów, posiadają świadomość wartości, jaką stanowią dla danej firmy i pragną być traktowani jako konkretni, niepowtarzalni odbiorcy. W gospodarce cyfrowej wikinomia i prosumpcja stają się przykładami masowego użycia, zwłaszcza wśród młodego pokolenia, podczas gdy konsumenci stają się zaangażowani w projektowanie i modyfikację produktów sprzedających się na kluczowych rynkach³⁴.

Państwo w gospodarce „we”

Przechodząc do próby zdefiniowania roli państwa w *we-conomy* należy wskazać, że przez pojęcie to rozumie się „określoną formę ładu zbiorowego społeczeństw ludzkich”³⁵ bądź „centralne oraz lokalne instytucje i urzędy publiczne, których działalność związana jest z funkcjonowaniem danego systemu społeczno-gospodarczego. W tym też sensie pojęcie to stosowane jest na ogół zarówno w obcojęzycznych, jak i w polskojęzycznych tekstach ekonomicznych”³⁶.

L. Kościelecki, K. Stańczyk i M. Tomczyk piszą: „Stosunek państwa do gospodarki jest kształtowany przez różne przyczyny, ma różny zasięg i formę. Sprawia, że jego charakterystyka może być dokonywana z różnych punktów widzenia. Bierność państwa w określonej sferze stosunków gospodarczych jest nie tyle dowodem braku interesu państwa do ingerowania w sprawy gospodarcze, co wyrazem świadomej przyjętej postawy (...). Analiza historii gospodarczej świata dowodzi, iż żaden inny system gospodarczy nie zapewnił nigdy tak spektakularnego rozwoju gospodarczego oraz wzrostu dobrobytu, jaki stał się udziałem społeczeństw opierających swe życie gospodarcze na solidnych podstawach systemu rynkowego”³⁷.

W gospodarce rynkowej rola państwa sprowadza się m.in. do:

- tworzenia warunków wymiany rynkowej oraz bezpośredniego uczestnictwa w grze i wymianie w roli konsumenta lub przedsiębiorstwa,
- kreowania i wykonywania polityki fiskalnej i monetarnej,
- regulacji i stabilizacji naturalnej żywiołowości zdarzeń gospodarczych³⁸,

³⁴ M. Janoś-Kresło, B. Mróz, *Konsument i konsumpcja we współczesnej gospodarce*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2006, s. 16–26; por. N. Stępnicka, P. Bąkowska, op.cit., s. 262.

³⁵ K.Z. Sowa, *Obywatel w państwie. Kilka uwag o typach ładu zbiorowego i społeczeństwie polskim*, „Państwo i Społeczeństwo” 2012, r. XII, nr 1, s. 14.

³⁶ *Podstawy ekonomii*, red. R. Milewski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 385.

³⁷ L. Kościelecki, K. Stańczyk, M. Tomczyk, *Rola państwa w gospodarce rynkowej. Finansowanie wydatków obronnych*, „Inżynieria Bezpieczeństwa Obiektów Antropogenicznych” 2015, nr 1, s. 23.

³⁸ M. Smaga, T. Włudyka, op.cit., s. 21.

a także:

- „tworzeniu makro- i mikroekonomicznych warunków zwiększających efektywność gospodarki,
- zapewnieniu infrastruktury instytucjonalnej sprzyjającej długofalowej efektywności inwestycji,
- wyrównywaniu dostępu do podstawowych dóbr według przyjętych kryteriów sprawiedliwości społecznej”³⁹.

Z przedstawionymi wyżej zadaniami państwa w gospodarce rynkowej nie korespondują jednak założenia *we-conomy*. W gospodarce opartej na „we” rola państwa ograniczona została przede wszystkim do tworzenia ładu instytucjonalnego i prawnego oraz stabilnych instytucji uczestniczących w analizowanym nurcie gospodarczym. Normy prawne, jak również instytucje gospodarki opartej na zasadach współdziałania i dzielenia, mają na celu przede wszystkim ochronę własności prywatnej, praw poszczególnych jednostek i zbiorowości oraz tworzenie odpowiednich warunków konkurencji. Z gospodarki „we” wykluczona zostaje zatem wszelka działalność państwa w zakresie realizacji funkcji alokacyjnej, redystrybucyjnej, stabilizacyjnej, kształtowania wzrostu gospodarczego, PKB, realizacji polityki budżetowej itp.⁴⁰.

Ten „fragment” działalności państwa, który nie znajduje zastosowania w wypadku aktywności typowych dla gospodarki „we”, może przyczynić się do powstania różnych zagrożeń ekonomicznych, mających dość szeroką rozpiętość, np. w zakresie: zaufania społecznego oraz bezpieczeństwa indywidualnego osób podejmujących aktywność opartą na zasadach gospodarki *we-conomy*, klasyfikacji różnych form aktywności wpisujących się w analizowany rodzaj aktywności i uwzględnienia ich w rachunku PKB, konkurencyjności *we-conomy* w aspekcie podobnego działania, ale odbywającego się na zasadach typowych dla gospodarki rynkowej, kwalifikacji działalności *we-conomy* w odniesieniu do obowiązku podatkowego itp.⁴¹.

Biorąc pod uwagę ostatnie ze wspomnianych zagrożeń, warto nadmienić, że z punktu widzenia prawa podmiotami wymiany gospodarczej w *we-conomy* są tzw. agenci gospodarczy, których tworzą:

- w modelu C2C (P2P): osoba oferująca swoje produkty i/lub usługi (C, in. P) oraz osoba korzystająca z oferowanych produktów i/lub usług (C, in. P),
- w modelu C-B-C (C2B2C lub P2B2P): operator platformy (B), osoba oferująca swoje produkty i/lub usługi (C, in. P) oraz osoba korzystająca z oferowanych produktów i/lub usług (C, in. P).

³⁹ L. Kościelecki, K. Stańczyk, M. Tomczyk, op.cit., s. 23–24.

⁴⁰ N. Stępnicka, *Państwo...*, op.cit.

⁴¹ Za: (Współ) *dział i rządź! Prawno-podatkowe aspekty ekonomii współdzielenia w Polsce*, „PwC”, Warszawa 2016, s. 2–12.

Relacje prawne, jakie zachodzą między agentami gospodarczymi, mogą funkcjonować na podstawie tzw. swobody umów (art. 353 Kodeksu cywilnego), obejmującej zarówno umowy nazwane, uregulowane przepisami Kodeksu cywilnego (np. umowa zlecenia, umowa o dzieło, umowa pożyczki, umowa o przewóz), jak również umowy nienazwane, w których elementy stosunków są ustalane na podstawie umowy lub regulaminu. Biorąc pod uwagę wspomniane relacje prawne, jak również rodzaje agentów gospodarczych, stosunek prawny między uczestnikami *we-conomy* może mieć postać trzech niezależnych umów opartych na relacjach dwustronnych: między operatorem platformy a odbiorcą usług (inaczej między operatorem platformy a korzystającym; model B2C, B-C); między operatorem platformy a dostawcą usług (inaczej operatorem platformy a oferującym; model C2B, C-B); między dostawcą usług a odbiorcą (inaczej między oferującym a korzystającym; model C2C, in. P2P). Także pod względem prawa podatkowego *we-conomy* jest zjawiskiem bardzo złożonym. Konsekwencje podatkowe w tym obszarze determinuje wiele różnych czynników, wśród których należy wymienić: podmiot świadczenia, którym w odniesieniu do *we-conomy* mogą być operatorzy platform internetowych i/lub aplikacje mobilnych, przy użyciu których zachodzi proces dzielenia się oraz ich użytkownicy, tj. usługodawcy i usługobiorcy, którymi mogą być zarówno polscy, jak również zagraniczni rezydenci podatkowi; przedmiot świadczenia (tj. transakcji), będący otwartym zbiorem różnych przedmiotów i usług (tzw. zakres przedmiotowy transakcji) determinowanym w dużej mierze przez operatorów platform internetowych i aplikacji mobilnych, dynamicznie zmieniającym się i dostosowującym do ludzkich potrzeb oraz charakter świadczenia (inaczej charakter transakcji) mogący przybierać postać odpłatnego, nieodpłatnego oraz wzajemnego świadczenia (tzn. barteru). Biorąc pod uwagę zasady opodatkowania w zakresie *we-conomy*, zastosowanie znajdują tu obowiązujące obecnie ogólne przepisy podatkowe. Wynika to z faktu, że sam proces współdzielenia stanowi formę umowy zawieranej przy wykorzystaniu witryny internetowej lub aplikacji mobilnej między usługodawcami i usługobiorcami. Z obowiązku podatkowego zwolnione są następujące osoby: udostępniające swoją rzecz innej osobie, nieuzyskujące w zamian świadczeń przewyższających zwykle koszty utrzymania rzeczy, a wraz z tym nieuzyskujące dochodu podlegającego opodatkowaniu podatkiem dochodowym; nieuzyskujące dochodów podlegających opodatkowaniu podatkiem dochodowym na skutek przyrostu majątku skutkującego powstaniem zobowiązania podatkowego; stosujący umowę użyczenia mającą charakter nieodpłatny, w ramach której osoba biorąca rzecz do używania jest zobowiązana m.in. do ponoszenia zwykłych kosztów utrzymania rzeczy⁴².

⁴² (*Współł*) *dziel...*, op.cit., s. 2–12.

Brak unormowań prawnych, jak również inne zagrożenia w zakresie bezpieczeństwa gospodarczego stawiają przedstawicieli aktywności charakterystycznych dla gospodarki *we-conomy* w dość trudnej sytuacji. „Dopóki państwo nie podejmie próby uregulowania analizowanego systemu pod względem prawnym, gospodarczym czy społecznym, dopóty *we-conomy* może być postrzegane jako »przelotny« trend lub kierunek w gospodarce, zmierzający w kierunku szarej strefy, aniżeli bardziej trwałego systemu gospodarczego”⁴³. *We-conomy*, jako ważny etap w rozwoju gospodarki rynkowej, jest tzw. „gospodarką udostępniania”, wynajmu, współwłasności oraz współkonsumpcji. Działania charakterystyczne dla gospodarki opartej na regułach „we” mają głównie charakter „oddolny”, tj. oparte są na relacjach C2C (rzadziej B2C), z pominięciem instrumentów interwencjonizmu państwowego oraz regulacji prawnych.

Gospodarka *we-conomy* to kierunek, nurt i model gospodarki, który zyskał na znaczeniu dopiero w pierwszym dziesięcioleciu XXI w., głównie za sprawą zmiany modelu konsumpcji, będącej m.in. efektem kryzysu finansowego z 2008 r., jak również wykorzystania mediów społecznościowych oraz Internetu Przyszłości w życiu społecznym i gospodarczym. Wprawdzie *we-conomy* nie jest systemem gospodarczym i prawdopodobnie nigdy nim nie będzie, to jej upowszechnienie, jak również wzrastająca popularność sprawiają, że analizowany kierunek i trend w gospodarce z jednej strony mogą stanowić przejaw aktywności gospodarczej i źródło samodzielności finansowej różnych podmiotów, w tym także osób fizycznych, zaś z drugiej mogą uchodzić za istotny czynnik deregulujący funkcjonowanie gospodarki, tak w ujęciu mikro-, jak również makroekonomicznym.

Analizowany kierunek i trend w gospodarce oparty jest głównie na wartościach sprawiedliwości i zrównoważonego rozwoju. Założenia *we-conomy* uchodzą za kompatybilne z założeniami gospodarki rynkowej i w takim otoczeniu gospodarka ta funkcjonuje. Czerpie także z różnych cech gospodarki tradycyjnej i gospodarki centralnie kierowanej, m.in. w zakresie działań zbiorowych, współpracy kolektywnej, spółdzielczości czy wzajemnej pomocy i daru. To także taki kierunek w gospodarce, który łączy elementy liberalizmu i leseferyzmu, zaś o tym ostatnim świadczą m.in. niewielki udział państwa w działalności opartej na zasadach *we-conomy*, samoregulacja rynku i szara strefa. Dla zapewnienia bezpieczeństwa gospodarczego podmiotów i państwa niezbędna wydaje się zatem kwestia regulacji prawnych związanych z funkcjonowaniem i upowszechnieniem analizowanej formy gospodarki.

⁴³ N. Stępnicka, *Państwo...*, op.cit.

Przyszłość *we-economy* uzależniona jest od kierunku polityki gospodarczej państw, jak również zakresu i charakteru swobody, jaką państwa te ustanowią wobec analizowanego kierunku. Niewątpliwie funkcjonowanie gospodarki „we” przyczyni się do zmiany modelu biznesowego podmiotów gospodarczych działających na zasadach typowych dla gospodarki rynkowej, szczególnie w aspekcie konkurencji i współpracy. Od niedawna koncepcja ta znajduje bowiem zastosowanie w usługach o charakterze finansowym, m.in. w zakresie faktoringu online (*peer-to-peer factoring*), ubezpieczeń społecznościowych (*peer-to-peer insurance*), finansowania społecznościowego (*crowdfunding*) czy pożyczek społecznościowych (ang. *peer-to-peer lending*), które niegdyś zarezerwowane były dla banków i instytucji o charakterze parabankowym. Powyższy przykład dowodzi, że gospodarka „we” będzie „dotykała” nowych obszarów oraz aktywności, zarówno o charakterze tzw. „oddolnym”, jak również profesjonalnych i istotnych dla rozwoju gospodarki XXI wieku.

Bibliografia

- (Współ)dziel i rządź! Prawno-podatkowe aspekty ekonomii współdzielenia w Polsce, PwC, Warszawa 2016.
- Albers M., *Meconomy: How to Reinvent Ourselves for the Future of Work*, Neopubli GmbH, Berlin 2011.
- Beniusz P., *7 idei, 7 fundamentów liberalizmu*, <http://liberte.pl/7-idei-7fundamentow-liberalizmu/>
- Bernardi L., *The Me! Economy™: Digital Transformation: From B-to-C to B-to-ME!™*, <http://www.linda.bernardi.com/2016/05/21/the-me-economy/>
- Djukanovic N., *Me-economy: Our Own Small World or a New Economy*, <http://domain.me/meconomy-our-own-small-world-or-a-new-economy/>
- Dyrda S., Wiśłowski L., Zawila-Niedźwiecki J., *Teleinformatyczne technologie przyszłości w zarządzaniu*, w: *Metody badania i modele rozwoju organizacji*, red. A. Stabryła i in., Mfiles.pl, Kraków Wieliczka 2012.
- Ekonomia dla prawników – i nie tylko*, red. M. Bednarski, J. Wilkin, Lexis Nexis, Warszawa 2008.
- Forbes S., Ames E., *Freedom Manifesto: Why Free Markets Are Moral and Big Government Isn't*, Crown Business, New York 2012.
- Fourrier Ch., *Myśli*, w: *Utopia walcząca*, red. R. Brandwajn, Wiedza Powszechna, Warszawa 1962.
- Garner J., *From Me to We: Why Commercial Collaboration Will Future-Proof Business*, Leaders and Personal Success, John Wiley and Sons Australia, Milton, Qld 2015.
- Hesseldahl P., Nielsen I.B., Abrahamsen M., Jensen M.B., Hansen I.H., *Your Business in the We-Economy, The Think-Thank DEA*, Service Cluster Denmark, Danish Design Centre, Ballerup 2015.

- Janoś-Kresło M., Mróz B., *Konsument i konsumpcja we współczesnej gospodarce*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2006.
- Kościelecki L., Stańczyk K., Tomczyk M., *Rola państwa w gospodarce rynkowej. Finansowanie wydatków obronnych*, „Inżynieria Bezpieczeństwa Obiektów Antropogenicznych” 2015, nr 1.
- Księżyk M., *Ekonomia: podejście historyczne i perspektywne*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2012.
- Mascull B., *Business Vocabulary in Use. Intermediate*, Cambridge University Press, Cambridge 2010.
- McDonald K. Ch., *Innovation: How Innovators Think, Act and Change Our World*, Kogan Page, London 2013.
- Owen R., *A New View of Society*, Free Press, London 1817.
- Podstawy ekonomii*, red. R. Milewski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
- Porter M.E., *Disrupting the Status Quo: From Economic Growth to Social Progress*, Skoll World Forum on Social Entrepreneurship, Skoll Foundation, Oxford 2013.
- Postuła I., *Nadzór korporacyjny w spółkach Skarbu Państwa*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2013.
- Shahabi S., *From MEconomy to WEconomy – Sharing Prosperity Is the New Form of Capitalism*, <https://shahriarshahabi.com/2016/09/26/from-meconomy-to-weconomy-sharing-prosperity-is-the-new-norm/>
- Smaga M., Włudyka T., *Instytucje gospodarki rynkowej*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2012.
- Sowa K.Z., *Obywatel w państwie. Kilka uwag o typach ładu zbiorowego i społeczeństwie polskim*, „Państwo i Społeczeństwo” 2012, R. XII, nr 1.
- Stępnicka N., Bąkowska P., *Wikinomia i prosumpcja a rozwój kapitału ludzkiego w Internecie*, w: *Komunikowanie się w społeczeństwie wiedzy XXI wieku*, red. N. Majchrzak, A. Zduniak, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa, Poznań 2011.
- Stępnicka N., *System gospodarczy we-conomy i znaczenie państwa w tym systemie*, praca w maszynopisie, oddana do druku w „Studiach Ekonomicznych Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach”, 2017.
- Stępnicka N., *Wolność i państwo w gospodarce w świetle rozwoju myśli ekonomicznej*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2015, nr 210.
- Tapscott D., Williams A.D., *Wikinomics: How Mass Collaboration Changes Everything*, Penguin, New York 2007.
- Tokarczyk R.A., *Współczesne doktryny polityczne*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2010.
- WEconomy Index!*, <http://weconomyindex.ruhosting.nl/>
- Wójtowicz i in., *Zarys finansów publicznych i prawa finansowego*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2011.